

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15 (477)

ПРАВОВИЙ ВИМІР СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

LEGAL MEASUREMENT OF UKRAINE'S ASSOCIATION IN THE CONTEXT OF REGIONAL AND GENERAL INTERESTS AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES

Захарченко П.П.,

доктор юридичних наук,

професор кафедри історії права та держави

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мірошніченко М.М.,

доктор юридичних наук,

в. о. завідувача кафедри історії права та держави

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті актуалізовано досвід національного державотворення за доби Української революції 1917–1921 рр. для сучасних умов трансформації українського суспільства, яка супроводжується агресією Росії та поширенням ідеології про запровадження федеративного устрою України. Аналізуються причини нереалізованості українського національного проекту державотворення, сутність якого становить ідея соборності.

Ключові слова: соборність, українська державність, самовизначення народу, природне право.

В статье актуализирован опыт создания национального государства в период Украинской революции 1917–1921 гг. для современных условий трансформации украинского общества, которая сопровождается агрессией России и распространением идеологии о федеративном устройстве Украины. Анализируются причины нереализованности проекта украинской национальной государственности, сущность которого составляет идея соборности.

Ключевые слова: соборность, украинская государственность, самоопределение народа, естественное право.

The article actualizes the experience of national state building during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 for the modern conditions of the transformation of Ukrainian society, which is accompanied by the aggression of Russia and the spread of ideologues about the introduction of a federal system of Ukraine. The reasons for the non-implementation of the Ukrainian national project of state-building, the essence of which is the idea of unity.

Key words: catholicity, Ukrainian statehood, self-determination of people, natural law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах агресії Росії та поширення сепаратистських проєктів про запровадження федеративного устрою України вкотре загострилася проблема консолідації українського суспільства навколо ідеї соборності. У правовому вимірі ця ідея адресно зберігає свій зв'язок із природним правом українського народу на самовизначення в межах своєї, самостійно створеної національної держави та з міжнародним принципом збереження її (держави) територіальної цілісності.

Мета статті – привернути увагу читача до причин нереалізованості об'єднавчого потенціалу українського народу в умовах Української революції 1917–1921 рр. та українського національного проекту державотворення в правовому вимірі, сутність якого становить ідея соборності.

Виклад основного матеріалу. Існує великий перелік ґрунтовних досліджень, в яких, за визначенням українського історіографа Я. Калакури, соборність розглядається багатогранно: «як наступність

та безперервність етногенезу українського народу, його визвольних змагань за національну державність, формування цілісності етнічних земель, нерозривність національної культури й духовності, єдність і нескореність українського духу, цивілізаційних устремлінь української нації, її європейського вибору» [1, с. 122].

За основу аналізу порушеної в статті теми нами взято концепт забезпечення правовими засобами (здебільшого шляхом конституційного регулювання соціальних і політико-правових відносин та закріплення кордонів держави) повної відповідності між природним правом українського народу на самовизначення та принципом єдності його етнічних земель у формі національної держави (ідеться про *єдність усіх територій, які історично належать нашому народові*). Така теоретична основа дослідження дає можливість осмислити (з урахуванням логічного й історичного в науковому пізнанні) не до кінця вивчені уроки українського державотворення, що мали місце на початку XX ст.

Чи мав український народ об'єктивні підстави для реалізації природного права на самовизначення після розвалу двох імперій, Австро-Угорської і Російської, у складі яких перебували історичні (історично-етнографічні) землі України? Чи, навпаки, мав бути поглинутим у конгломераті великодержавних націй як окрема етнічна група? Як здається, відповідь варто шукати в площині науково обґрунтованих етнічних меж розселення нашого народу напередодні Першої світової війни, критерієм істинності яких є ужитковість української мови. Цей критерій рекомендує керуватися положенням, що мова здебільшого становить ключову складову частину етнічної ідентичності і завжди була засобом усвідомлення національної самобутності. Наведене не розходиться із загальновизнаною аксіомою, що основними прикметами сучасних націй є мова і державність, а делімація державного кордону на картах чи схемах під час укладання двосторонніх договорів між державами завжди відбувалася з урахуванням територіальних меж ужитковості мови.

Український історик І. Гошуляк, ретельно проаналізувавши праці авторитетних в європейських наукових колах дослідників (з'явилися ще в середині XIX ст. і безпосередньо напередодні Української революції) та вивчивши створені на їхній основі етнічні і географічні мапи розселення українців, дійшов висновку, що український народ на початку XX ст. розселявся на своїй питомій землі, яка в географічному вимірі становила одноцілну одиницю, та був одним із найчисленніших в Європі. Отже, варто погодитися з науковцем, що саме ця обставина логічно слугувала першою і «<...> найважливішою об'єктивною передумовою для відродження (українським народом) власної державності і створення самостійної соборної України» [2, с. 404]. Логічним із цього є висновок, що делімітація кордонів української національної держави мала б відбутися з урахуванням ареалу поширення ужитковості української мови на етнографічно сполучених територіях, які історично належали українському народові.

Завалили цьому процесу як внутрішні, так і зовнішні чинники. Проте, які з них домінували, розмова окрема. Маємо намір виокремити їх, не претендуючи на винятковість власних міркувань.

По-перше, історичний досвід підтверджує, що розбудова національної держави може бути успішною за умови існування консолідованого суспільства, очолюваного національно орієнтованою елітою. Численні публікації, присвячені українській соборності, переконують нас в тому, що в умовах Української революції початку XX ст. з'явився історичний шанс на реалізацію найважливішого стратегічного завдання українського національно-визвольного руху – територіальної єдності України як необхідної умови втілення ідеї соборності. Проте еліта і народ мали неоднакові погляди на кінцеву мету цього процесу.

Намагаючись ідеологічно і конституційно обґрунтувати право українського народу на самовизначення в межах його етнографічних територій, еліта

керувалась загальнонаціональними інтересами, але через власну незрілість робила це, озираючись, за малим винятком, на реакцію колишніх імперських чужоземних центрів владного та політичного впливу (ідеться про Петербург та Відень – П. З., М. М.).

Український народ, репрезентований здебільшого селянством, був не готовий сприйняти складну державницьку ідеологію і по-своєму оцінював ідею національної незалежності, розуміючи її як боротьбу за свої місцеві права, свій закон і право на вільну працю на своїй землі. Отже, керувався містечковими, регіональними інтересами, які часто суперечили інтересам загальнонаціональним. Це, зокрема, досить точно у своїх мемуарах зазначив активний учасник Української революції, член Української Центральної Ради П. Христюк [3, с. 133]. Про це ще М. Драгоманов наприкінці XIX ст. писав: «Письменний Українець по більшій часті працює на кого вгодно, тільки не для своєї України й її мужицтва <...>, а український селянин традиційно не любить держави і влади, його <...> індивідуалізм в майбутньому можна поєднати з «громадівським» безвладним і безначальним устроєм» [4, с. 120, 125].

Дослідник української ментальності В. Лозовий пов'язував активізацію процесів селянської демократії зі схильністю до анархізму та своєрідною мрією про «можливість щасливого існування у власній громаді поза державною системою великого суспільства» [5]. Подібні думки, аналізуючи революційну ситуацію в Україні, висловив американський науковець М. Бейкер, звернувши увагу на своєрідну локальну свідомість населення і сприйняття центральної влади як чужинської, на відміну від своєї – місцевої [6, с. 74].

По-друге, основою юридичної моделі розбудови національної незалежної держави є вимога досягнення правовими засобами максимальної єдності основоположних конституційних цінностей (ідея народовладдя, суверенітет народу, його право на самовизначення в межах своєї історичної території) з реальною соціально-економічною дійсністю. Вона включає в себе одночасно із забезпеченням правовими засобами реалізації ідеї створення сильної незалежної демократичної держави: а) обрання та забезпечення цілей і методів досягнення внутрішньої злагоди між різними верствами і групами, партіями і рухами; в) визначення шляхів налагодження міжнародних відносин.

Визначення принципів, на яких має розбудовуватися така модель, – це покликання, а точніше, обов'язок владної, національно орієнтованої еліти. Запроваджувати модель в життя – відповідальність апарату управління.

Інститути влади залишалися імперськими. Бракувало не лише національно свідомих і вірних справам української державності фахових сил, а й прихильників державного відродження України [7, с. 104–154.]. Національно орієнтована еліта, незважаючи на чітке розуміння необхідності розбудови конституційної держави та шляхів розв'язання національного питання [8, с. 40], виявилася непо-

слідовною у вирішенні соціально-економічних проблем та питання устрою держави (проголошувалась ідея федеративності, що прямо суперечить ідеї соборності); не змогла стати самостійним суб'єктом нового світового порядку після закінчення Першої світової війни, цілком свідомо перетворившись радше на об'єкт впливу. Це була пряма загроза не тільки соборності українських земель, а й розбудові незалежної національної держави.

По-третє, політико-правовим інструментом здійснення соціальних реформ в інтересах суспільства є державна діяльність, заснована на принципі забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Оскільки більшість населення України становило селянство, то врахування його інтересів мало би бути пріоритетним для Тимчасового уряду й Української Центральної Ради. Однак, розуміючи вагу відповідальності щодо вирішення земельного питання, уряди переклали його на Установчі Збори.

Ці рішення мало позитивний резонанс. За оцінкою українського науковця І. Еткіної, тільки в Чернігівській губернії наприкінці грудня 1917 р. у виборах до Всеросійських Установчих Зборів взяли участь 76% виборців (найвища активність виборців серед українських губерній, середній показник по Україні – 49,6%) [10]. Більшість виборців України віддали перевагу програмам українських і російських соціалістів-революціонерів. Українське село поділяло есерівську ідею соціалізації землі за принципом «не менше споживчої, але не більше трудової норми». Цей принцип не суперечив українському звичаєвому праву, згідно з яким панувала ідеальна норма (на рівні буденної правосвідомості), що земля належала всім – вона від Бога, головне, щоби мати конкретний, нехай і мінімальний наділ у користуванні.

Проте з розгортанням соціальних реформ, зокрема земельної, ініційованих Центральною Радою, інтерес селянства до Установчих Зборів, які відігравали роль потужної об'єднавчої ідеї для всього суспільства протягом 1917 р., поволи згасав. У перших числах січня 1918 р. за кандидатів до Українських Установчих Зборів голосували лише 31% виборців [10, с. 71]. До кінця не розуміючи, в якій правничій формі воно буде володіти землею (на праві приватної власності, громадського, общинного користування) [11], селянство вважало, що парламентськими методами земельну проблему вирішити не вдасться.

Сьогодні в історико-правовій науці мало хто піддає сумніву тезу, що суперечлива земельна політика Центральної Ради, Гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР стала однією із причин селянських повстань, які не сприяли втіленню ідеї соборності. Селянський рух розгортався навколо ідеї регіоналізму, оскільки супроводжувався появою низки таких собі квазідержавних утворень – «селянських республік», у субстраті населення яких перебувало немало соціальних низів та люмпенізованих соціальних прошарків, які під впливом зовнішніх сил легко збурювалися, перетворюючись на дезорганізовану масу, яку очільникам селянських повстань важко було спрямовувати в потрібне в інтересах національ-

ного державотворення русло [12; 13, с. 282]. Географія поширення «селянських республік» в Україні була досить значною – від Карпат і до Дніпра [14].

В організаційно-правовому контексті селяни відкидали державне право, керувалися звичаєвим, вважаючи законними рішення лише своїх громад. У процесі розвитку організованості, збільшення значення національно-державницького чинника в повстанському русі, поруч зі звичаєвим правом набували регламентуючого значення рішення селянських спілок, осередків Вільного козацтва, політичних партій, зокрема УПРС, документи повстанських комітетів та урядові нормативно-правові акти, спрямовані на посилення селянського повстанського руху і його організованості [15, с. 10].

У добу Директорії, уже після Акту Злуки (вересень – грудень 1919 р.) сумнозвісної слави набула «отаманщина» (стихийний, подекуди погромницький селянський рух), що поширилась теренами України. Проте системна боротьба проти неї не велась. Україна розпалась на 120 окремих республік, що не сприяло перемозі в національно-визвольних змаганнях [16].

Якщо долучити до процесу «селянського регіоналізму» ще й «більшовицький політичний регіоналізм», а фактично сепаратизм, пов'язаний з утворенням Донецько-Криворізької, Одеської, Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди, стає зрозумілим, що однією із причин поразки Української революції стала контрреволюційність «регіоналізмів» різного штибу та сепаратизм ворожих ідеї консолідації українського народу на шляху національного державотворення сил.

Варто згадати Гуцульсько-Ясінську республіку, утворену жителями с. Ясіня на Закарпатті, які своє право на самовизначення виборювали з військами угорської та румунської армій. В основі створеної республіки лежала ідея соборності [17].

Населення західноукраїнських земель було більш національно зорієнтоване [18, с. 127–128]. Воно керувалося у визвольній боротьбі ідеєю соборності, на протидію непоследовній політиці уряду Є. Петрушевича щодо остаточного об'єднання ЗУНР і УНР. Усе ж крахом завершилися спроби Північної Буковини та Закарпатської України приєднатися до Наддніпрянської України. Збройні сили Румунії та Чехословаччини придушили революційний рух. Румунія наприкінці листопада 1918 р. включила до свого складу Північну Буковину. На Сен-Жерменській (вересень 1919 р.) та Севрській (серпень 1920 р.) мирних конференціях західні країни остаточно закріпили територію Північної Буковини за Румунією. Ще 8 травня 1919 р. в Парижі ухвалено рішення про передачу Закарпатської України Чехословаччині. Ризький радянсько-польський мирний договір 1921 р. та конференція послів Антанти 1923 р. остаточно узаконили панування Польщі в Східній Галичині.

Продовжуючи перелік фактів на підтвердження прагнення українського населення реалізувати ідею соборності, варто згадати про утворення 16 лютого 1918 р. Кубанської Народної Республіки та про її

наміри приєднатися до УНР. В одній з одностайно ухвалених Радою Кубані резолюцій проголошувався намір про «прилучення Кубані на федеративних умовах до України», проте, за оцінкою істориків, знову завадила нерозторопність українського уряду, і допомога Кубані обмежилася лише невеликими політичними контактами та незначною військовою підтримкою [19]. Гетьман П. Скоропадський був більш рішуче налаштований на об'єднання із краєм, але плани не були реалізовані через захоплення Кубані більшовиками. За доби Директорії зв'язки з Кубанню зовсім ослабли [20, с. 21–28].

У заданому контексті не можна не згадати про втрачену унікальну можливість приєднати Крим до України в результаті успішної кримської операції військ УНР на чолі з Петром Болбочаном (квітень 1918 р.). Проте, як підкреслює дослідник цієї події С. Громенко, «<...> у трагічному виборі між володінням Кримом чи союзом із Німеччиною уряд УЦР зробив ставку на останнє» [21, с. 6]. «Не програвши жодної битви, – пише науковець, – українські війська були змушені повернутися на материк» [21, с. 237]. Помилкове рішення Української Центральної Ради про відмову від Криму намагався виправити уряд гетьмана П. Скоропадського, але збройне повстання Директорії в листопаді 1918 р. звело нанівець його зусилля.

Вінцем матеріалізації ідеї соборності став Акт Злуки УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.). Із проголошенням Універсалу Директорії 1919 р. на факт єднання Наддніпрянщини, Галичини, Волині, Закарпаття і Буковини мусили зважати всі. Проте прорахунки в досягненні реальної злуки науковці пов'язують із проблемою відсутності єдиного вектора творення соборної держави та спільної згоди щодо вибору союзників на цьому шляху [18, с. 134; 22, с. 339–340; 23, с. 97, 185]. Зокрема, Є. Петрушевич відверто заявляв, що «<...> мусить за будь-яку ціну відстоювати свою незалежність від наддніпрянського уряду <...>, твердив, що не вірить у справу відновлення державності на Наддніпрянській Україні, і тому хоче мати «вільну руку» перед «великими державами» Антанти для відстоювання державної незалежності Галичини» [20, с. 130]. Консолідації на шляху до Соборної України завадив наступ трьох ворожих армій протягом літа 1919 р. – весни 1920 р., із жодною з яких не можна було домовитися без втрати частини території чи самостійності.

По-четверте, на завершальному етапі Першої світової війни виникли об'єктивні підстави для реалізації ідеї соборності України. Однак залишалася проблема практичного її втілення в життя. Існування щонайменше двох частин української території, роз'єднаної між двома імперіями, поставило на порядок денний «українське питання» між зацікавленими державами як Четверного союзу (Австро-Угорщина, Німеччина), так і Антанти (Росія). Воно набуло міжнародного звучання, проте вирішувалося без участі представників українського народу і не в інтересах його самовизначення. Загрозу становила і зовнішня інтервенція.

Політико-правовими актами установчого характеру, Першим (10 червня 1917р.) і Другим (3 липня 1917 р.) універсалами Центральної Рада проголосила намір підготувати закони про автономний устрій України у федеративному зв'язку з оновленою «демократичною Росією». 3 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат оголосив, що його компетенція поширюється на території, де українське населення становить більшість. Це дев'ять губерній колишньої Російської імперії, об'єднання яких на конституційному рівні закріплене III Універсалом Центральної Ради 7 листопада 1917 р. Ним проголошувалось утворення Української Народної Республіки й визначались її межі: «До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення кордонів Української Народної Республіки щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Воронежчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів» [24, с. 55]. Наголосимо, що III Універсал (як і інші універсали УЦР) за своєю правовою природою був конституційним актом, отже, утворення УНР набуло тоді цілком dokonаного юридичного оформлення.

Утворення УНР із самостійною верховною владою, нічим не обмеженою у вирішенні проблем внутрішнього державного ладу, законодавства, суду й управління не могло не зацікавити держави Антанти. У листопаді 1917 р. до Києва прибула французька військова місія на чолі з генералом Ж. Табуї, а в січні 1918 р. – представник від Великобританії Пікстон Бадже. Проте ці місії не мали реальних правових наслідків для визнання УНР як незалежної держави на міжнародному рівні, оскільки у відносинах з іншими державами вона самообмежила себе положеннями III Універсалу про федеративний зв'язок із Росією.

Саме того року, коли американський президент В. Вільсон проголосив право народів на самовизначення наріжним у будівництві післявоєнних міжнародних стосунків, УНР IV Універсалом проголосила свою повну незалежність від Росії (22 січня 1918 р.), а Українська Національна Рада затвердила Конституційні основи новоствореної держави (13 листопада 1918 р.) з назвою Західноукраїнська Народна Республіка, яка об'єднала Східну Галичину, Лемківщину, північну частину Буковини та Закарпатську Русь. Проте недостатнім для збереження національної державності стало фактичне визнання УНР країнами Четвертого союзу, Ватиканом, Литвою, Латвією, Фінляндією, Естонією, Данією, Норвегією, Персією, Швейцарією, Швецією, Росією й одночасне визнання ЗУНР Австрією, Німеччиною, Чехословаччиною, Угорщиною, Італією, Сполученими Штатами Америки, Канадою.

У п. 10 миротворчих пропозицій американського президента В. Вільсона, проголошених ним 8 січня 1918 р., передбачалася перебудова Габсбур-

ської імперії на федеративних засадах. У Вашингтоні бажали бачити національності імперії Габсбургів рівноправними членами міжнародного товариства [25, с. 215]. Устрій Росії не зачіпався. Їй, а не колонізованим нею народам, надана можливість самостійно визначати свій політичний розвиток [26]. Антанта по-суті віддала УНР на пошматування російському шовінізму, бо Росія, за влучною оцінкою українського історика В. Сергійчука, і «біла і червона» завжди протилежна «самостійницькому волевиявленню нашого народу» [27].

Як здається, опікування більшістю членів УЦР проблемою оновлення Російської «демократичної Федеративної Республіки», у складі якої Україні відводилася роль національно-територіальної автономії у федеративному зв'язку з Росією (на основі етнографічного принципу розмежування автономних утворень), позбавило український народ шансів на створення своєї національної держави. Отже, це стало чи не головною причиною відсутності навіть згадки про право української нації на самовизначення в 14 пунктах Вудро Вільсона.

Першим справжнім випробуванням Центральної Ради на здатність відстоювати національні інтереси та реалізувати принцип соборності українських земель стали брестські мирні переговори із Четвертим союзом у грудні 1917 р. – на початку лютого 1918 р. Сам факт укладання мирного договору в Бресті 9 лютого 1918 р. засвідчив визнання УНР Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, але лише для участі в мирних переговорах, не більше [18, с. 73].

Берестейський мирний договір був належним чином ратифікований усіма сторонами за винятком Австро-Угорщини, яка зволікала аж до свого розпаду. Важливим було те, що українська сторона ініціювала переговорний процес щодо договірно-правового оформлення державного кордону УНР. Згідно із Брестським договором, до УНР відходили майже вся Холмщина і Підляшшя, а кордон між УНР і Австро-Угорщиною пролягав по лінії Хотин – Гусятин – Збараж – Броди – Сокаль. Делегації УНР і Австро-Угорщини також дійшли згоди і підписали таємний додаток про поділ Галичини й об'єднання українських частин Галичини й Буковини в єдиний коронний край до 20 липня 1918 р.

Попри те, що таємна угода не була реалізована, уже після розпаду Австро-Угорської імперії, восени 1918 р. Лемківщина, Закарпаття, Буковина і Хотинщина увійшли, хоч і на короткий час, до складу проголошеної 13 листопада 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР). Що стосується північних кордонів України, то за Брестською угодою до УНР увійшли північні повіти Чернігівщини та весь Гомельський повіт.

Згідно з українською етнографічною межею було проведено кордон із Росією в районі Курщини, хоча

на Воронежчині та території Війська Донського переважна частина заселених українцями земель залишилася поза межами Української держави. Помилкою Центральної Ради була й відмова від Криму. Незважаючи на це, за умови можливого об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу майже всі етнографічні українські землі входили до її складу [29, с. 11].

Але певні успіхи українців були зведені нанівець різновекторною внутрішньою політикою ЗУНР та УНР; переважанням політичних інтересів та амбіцій інших держав, зокрема Польщі; підтримкою Польської держави з боку країн блоку Антанти. Загалом, право на існування української нації політики західних держав розглядали крізь призму вирішення російської проблеми, невід'ємним складником якої було налагодження адміністративно-територіальних питань, проте аж ніяк не за принципом етнічного підходу до встановлення нових кордонів, визначеного Версальською системою договорів [28; 29, с. 211].

Висновки. Отже, існує комплекс внутрішніх і зовнішніх причин нереалізованості об'єднавчого потенціалу українського народу в умовах Української революції 1917–1921 рр. та українського національного проекту державотворення, сутність якого становить ідея соборності.

До основних внутрішніх причин варто віднести такі:

- відсутність у середовищі державотворчої еліти ідеології консенсусу як необхідної умови об'єднання національних сил на шляху розбудови соборної України;

- відсутність юридичного механізму забезпечення максимальної єдності основоположних конституційних цінностей (серед яких ідея народовладдя, суверенітет народу та його право на самовизначення в межах своєї історичної території), узгодженого з реальною соціально-економічною дійсністю;

- контрверсійність «регіоналізмів» різного штибу та сепаратизм ворожих українській національній ідеї сил щодо консолідації українського народу на шляху національного державотворення, сутністю якого є ідея соборності;

- неоднозначність у вирішенні в конституційний спосіб питання про державно-політичний статус українських етнографічних земель, об'єднання їх в одне ціле як важливу умову національної незалежності.

До зовнішніх причин нереалізованості самостійницького волевиявлення нашого народу варто віднести різновекторність зовнішньополітичної орієнтації (проросійська, проавстрійська) державотворчої еліти, отже, відсутність в Україні єдиної соборної сили, здатної на міжнародному рівні добиватися визнання *de jure* незалежної Української держави, насамперед від учасників військово-політичного союзу Антанти, в якому важливу роль відігравала Росія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калакура Я. Соборність України як концепт новітньої історіографії. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 116–125.
2. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). К.: ІПіЕД, 2009. 467 с.
3. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: у 2 т. Нью-Йорк: Вид. Чарторійський, 1969. Т. 2. 204 с.
4. Драгоманов М. Переднє слово до «Громади». Вибрані твори. *Збірка політичних творів з примітками*. Прага; Нью-Йорк, 1937. С. 93–147.
5. Лозовий В. Українська революція та українська ментальність (1917–1921 рр.). *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»*: у 2 т. Кам'янець-Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог: Вид-во НаУОА, 2006. Т. 2. С. 248–254.
6. Бейкер М. Погляд одного історика на розвиток сучасної історіографії Української революції 1917–1920 рр. *Україна модерна*. 2005. № 9. С. 69–77.
7. Політична історія України: ХХ ст.: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. Кудряченко, Г. Калінічева, А. Костира). К.: МАУП, 2006. 696 с.
8. Мірошніченко М. «Закон про національно-персональну автономію» Української Народної Республіки: історичне значення для сучасної конституційно-правової практики. *Право України*. 2017. № 3. С. 38–45.
9. Мірошніченко М. Ідея конституційної держави в стратегії державотворення за доби Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 48–57.
10. Еткіна І. Правосвідомість селянства Чернігівщини за доби Української революції 1917–1921 рр. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Etkina_Iryna/Pravosvidomist_selianstva_Chernihivschyny_za_doby_Ukrainskoi_revoliutsii_1917_1921_rг (дата звернення: 04.01.2019).
11. Витанович І. Аграрна політика українських урядів доби революції й визвольних змагань (1917–1920 рр.). URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Vytanovych_Illia/Ahrarna_polityka_Ukrainskykh_uradiiv_rokiv_revoliutsii_i_vyzvolnykh_zmahan_1917-1920.pdf (дата звернення: 04.01.2019).
12. Митрофаненко Ю. Феномен «множинної суверенності» революційної доби 1917–1920 рр. у контексті процесів національного державотворення. URL: <http://timso.koippo.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/1918-1922> (дата звернення: 10.01.2019).
13. Солдатенко В. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4 т. Т. 3: Рік 1919. К.: Світогляд, 2010. 456 с.
14. Савченко В. Махно. Х.: Фолио, 2005. 416 с.
15. Рябов О. Повстанський рух селян Київщини в українському державотворенні 1917–1921 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
16. Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі. *Література та культура Полісся. Проблеми філології, історії та культури ХХ ст. у сучасних дослідженнях*. Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. Вип. 58. С. 105–114.
17. Ринажевський Б. Гуцульська республіка (1918–1919 рр.) та її правовий статус. URL: <http://radnuk.info/home/24727-1918-1919-o.html> (дата звернення: 10.01.2019).
18. Захарченко П. Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради Української Народної Республіки на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.). *Право України*. 2017. № 11. С. 70–75.
19. Хотин Р. 100 років «злуки» УНР з Кубанню, яка так і не відбулася. *Політика*. 28 січня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28983673.html> (дата звернення: 10.01.2019).
20. Курас І., Солдатенко В. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). К.: НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досл., 2001. 246 с.
21. Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 р. К., 2018. 266 с.
22. Соловійова В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. 394 с.
23. Лозовий В. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.
24. Національні відносини в Україні в ХХ ст.: збірн. документів і матер. / упорядн.: М. Панчук (керівник), І. Гошуляк, С. Діброва та ін.; ред. кол.: І. Курас (голова), М. Панчук, Р. Пиріг, Л. Польовий. Ін-т нац. відносин і політології НАН України. К.: Наукова думка, 1994. 558 с.
25. Фісанов В. «Чотирнадцять пунктів» президента США Вудро Вільсона: документознавчі аспекти. URL: <http://en.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/Fisanov.pdf> (дата звернення: 10.01.2019).
26. Чотирнадцять пунктів Вільсона, 8 янв. 1918 г. URL: <http://doc20vek.ru/node/4019> (дата звернення: 12.01.2019).
27. Сергійчук В. Історичну правду не приховати. Україну заставили ненавидіти москалів (15.02.2017). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2175994-istoricnu-pravdu-ne-prihovati-ukrainu-zastavili-nenaviditi-moskaliv.html> (дата звернення: 12.01.2019).
28. «Українське питання» в системі міжнародних відносин. Зовнішня політика України: навч. посіб. / О. Кучик, О. Заяць. К.: Знання, 2010. 572 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-8528.html> (дата звернення: 12.01.2019).
29. Дорошко М. Проблема соборності українських земель у ХХ ст. *Наукові записки ІПіЕНДім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 43. С. 207–217.